

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

A TARTALOMBÓL:

Balázs Judit:

Törökország és az EU csatlakozás – stabilizáló vagy kockázati tényező?

Ľudmila Lipková:

Global economic crisis and the Slovak republic

Farkas Péter:

Mégis szükség van gazdaságszervező államra?

Lampertné Akócsi Ildikó – Tóth Tamás:

Regionális egyenlőtlenségek a visegrádi ország-csoportban

Obádovics Csilla – Brúder Emese:

A vidéki Magyarország területi egyenlőtlenségei
különböző nézőpontokból

2011/2

SZÉCHENYI TERV

Gazdaság & Társadalom

Journal of Economy & Society

– Megjelenik évente négy alkalommal –
A folyóirat kiadását a Soproni Tudós Társaság támogatta

Főszerkesztő / Editor: Dr. Székely Csaba DSc

Főszerkesztő helyettes / Deputy Editor: Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőbizottság / Associate Editors: Dr. Andrásy Adél CSc, Dr. Fábíán Attila PhD, Dr. Joób Márk PhD, Dr. Kulcsár László CSc, Dr. Székely Csaba DSc

Szerkesztőségi munkatárs / Assistant: Szikra Andrea

Nemzetközi tanácsadó testület / International Advisory Board:

Prof. David L. Brown, PhD (Cornell University, USA), Dr. Csaba László DSc (Közép Európai Egyetem, Budapest), Dr. Rechnitzer János DSc (Széchenyi István Egyetem, Győr), Dr. Nigel Swain PhD (School of History, University of Liverpool, UK), Dr. Caleb Southworth PhD (Department of Sociology University of Oregon, USA), Dr. Franz Schausberger PhD (Universität Salzburg, Österreich), Dr. Szirmai Viktória DSc (MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest), Dr. Bóhm Antal DSc (MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest), Dr. Ingrid Schwab-Matkovits PhD (Fachhochschulstudiengänge Burgenland, Eisenstadt, Österreich), Dr. Bozidar Lekovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia), Dr. Djerdji Petkovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia).

Közlésre szánt kéziratok / Manuscripts:

Kéziratokat kizárólag e-mailen fogadunk, nem őrünk meg, s nem küldünk vissza!

A kéziratok formai és szerkezeti követelményeit illetően lásd a folyóirat hátsó belső borítóját / *We accept APA (Harvard) style only.*

A kéziratokat és a közléssel kapcsolatos kérdéseket a következő e-mail címre várjuk / *Send manuscripts and letters by e-mail only to: kulcsar.laszlo@bpk.nyme.hu*

A közlésre elfogadott kéziratok összes szerzői és egyéb joga a kiadóra száll / *Acceptance of material for publication presumes transfer of all copyrights to the Publisher.*

A kéziratokat két független anonim bíráló értékeli.

Articles are refereed by anonym reviewers before publication.

Ismertetésre szánt könyveket az alábbi címre várjuk / *Send books for review to:*

Dr. Kulcsár László egyetemi tanár
Nyugat Magyarországi Egyetem
Sopron Ferenczy J. u. 5. 9400 Hungary

Előfizetés: Intézményeknek: 2800 Ft/év; Egyéni előfizetés: 1700 Ft/év
Példányonkénti ár: 700 Ft

Nyomdai munkálatok / Printing: Scarbantia Nyomda - Palatia Kft.
H-9400 Sopron, Bem u. 3. | Tel.: 99/323-780 | E-mail: nyomda@scarbantia.hu

ISSN 0865 7823

Copyright © 2011 Nyugat – magyarországi Egyetem Kiadó

Ez a kiadvány a TÁMOP 4.2.2.B-10/1-2010-0018 számú projekt támogatásával valósult meg.

Gazdaság & Társadalom

3.ÉVFOLYAM

2011. JÚLIUS

2. SZÁM

TARTALOM

Table of Contents and Abstracts in English: See page 119

TANULMÁNYOK

Törökország és az EU csatlakozás – stabilizáló vagy kockázati tényező? Balázs Judit	3
A 2008/2009-es gazdasági válsághoz vezető út Ukrajnában Hidi Ágnes	14
Global economic crisis and the Slovak republic Ľudmilla Lipková	34
Mégis szükség van gazdaságszervező államra? Farkas Péter	39
Regionális egyenlőtlenségek a visegrádi ország-csoportban Lampertné Akócsi Ildikó – Tóth Tamás.....	60
A vidéki Magyarország területi egyenlőtlenségei különböző nézőpontokból Obádovics Csilla – Brúder Emese.....	74
A 2004-2010 közötti gazdaság- és regionális fejlesztő operatív programok összehasonlító kistérségi vizsgálata Goda Pál – Kassai Zsuzsanna	93
KÖNYVISMERTETÉS	
Alternatív népszámlálási módszerek az USA-ban [David A. Swanson - Paula J. Walashek: CEMAF as a Census Method. A Proposal for a Re-designed Census and an Independent U.S. Census Bureau. Springer 2011 London New York ISBN 978-94-007-1194-5] Obádovics Csilla.....	111
Az új paraszti társadalmak a globalizáció korában [Jan Douwe van der Ploeg: The New Peasantries. Struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization. Earthscan London 2009 ISBN 978 1 84407 882 0] Kulcsár László.....	115
Table Of Contents/Abstracts.....	119

Mégis szükség van gazdaságszervező államra?¹⁶

Dr. Farkas Péter CSc

MTA Világgazdasági Kutatóintézet, főmunkatárs

ABSZTRAKT A cikk bemutatja 2. Világháború utáni államkapitalista korszak sajátosságait és a hozzá kapcsolódó elméleti irányok fő jellemzőit. Elemzi a neoliberalis korszak okait, lényegi kudarcait, a 2000-es évek nagy válságához vezető folyamatokat. Bizonyítja, hogy az állam szerepe ebben a szakaszban sem gyengült lényegesen, inkább a funkciói változtak. A szerző szerint az állam szerepe öt területen nyer jelentőséget és egyben módosul korunk kapitalizmusában: (a) a piaci folyamatok „externáliáinak”, külső környezeti hatásainak kezelésében; (b) a társadalmi működési rend védelmében, a társadalmi „egyensúly” érvényesítésben; (c) a nemzetközi gazdasági versenyfeltételek biztosításában; (d) a piaci kudarcok hatásainak kivédésében; (e) az infrastruktúra fejlesztésében és a közszolgáltatások fenntartásában. Bemutatásra kerülnek az elmúlt húsz év „állampárti” szellemi irányzatai. Végül a jövő lehetséges modelljeiről esik szó.

KULCSSZAVAK Állam, neoliberalizmus, válság

Bevezetés

A következő idézet a jelen cikk kiemelt mottója is lehetne: „Egyetlen társadalom sem virágozhat és lehet boldog, amelyben tagjainak messze nagyobb része szegény és nyomorult... A különböző gazdasági ágazatokban a szegények elnyomása szükségszerűen monopóliumot teremt a gazdagok számára, akik... nagyon nagy profitokra tudnak szert tenni. Kereskedőink... hallgatnak saját hasznuk katasztrofális következményeiről”. Ezért az államnak meg kell akadályoznia „a munkamegosztás elkorcsosító és elidegenítő következményeit... Feladata, hogy... megvédje a társadalom minden tagját... annak minden más tagja által történő elnyomástól..., létrehozson és fenntartsion bizonyos közműveket és bizonyos közintézményeket...”

A Nyugat-magyarországi Egyetemen, az előadásom kezdetén megkérdeztem a hallgatóságot, hogy vajon ki írhatta le ezeket a gondolatokat? Némi zavar után ketten is halkán és félősen azt mondták: Marx. Nem, nem Marx Károly, bár hasonlókat valóban mondott – válaszoltam. Már-már azt hittem, talán reméltem, hogy senki sem tudja megfejteti a feladványt, de néhány másodperces csend után az egyik oktató óvatosan, de kimondta: Smith. Hát valóban, Adam Smith szavait idéztem *The Wealth of Nations* (1837) c. művéből. Mégpedig azért

16 A Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának Közgazdász Klubjában 2011. április 26-án tartott előadás bővített változata.

citáltam, hogy megdöbbenő indítással felhívjam arra a figyelmet: a klasszikus közgazdaságtan atyjaként számon tartott Smith állammal kapcsolatos szemlélete és a mai neoliberais, államot elutasító nézet között fényévnyi a távolság! Smith még őszintén szembe nézett a piac társadalmi ellentmondásokat teremtő, elidegenítő hatásaival, az ellentét feloldását éppen az állam feladatává tette volna. Marx tovább ment, a társadalmi tulajdontól várta a Smith által felismert elnyomás megszüntetését.

+

Ugorjunkamába! A globálisvilággazdasági válság nyomán erősödik a felismerés, hogy a szabadjára hagyott piac elmélete és gyakorlata nem tartható, mert soha korábban nem tapasztalt egyensúlyi zavarokhoz, a piacok un. buborékosodáshoz, súlyos krízisekhez vezet, a jövedelmek pedig szélsőségesen differenciálódnak. A nemzetközi szakirodalomban – részben a kilencvenes évek ázsiai válságai nyomán – újra megerősödtek az állam fontos szerepét újraértékelő elméleti irányzatok – ezekről még szó lesz a továbbiakban. Ezen kérdésről a nemzetközi folyamatokat leginkább ismerő két magyar akadémikus, Simai Mihály és Szentes Tamás is állást foglalt már a válság előtt (Simai 2006 és 2007, Szentes 2006). Szerintük az állam szerepe nem csökken, de funkciói módosulnak, egyes területeken bővülnek.¹⁷

A jelen írásom célja elsősorban az, hogy rádöbentse az olvasót: a még mindig főáramlatot képviselő neoliberális államfelfogás 1. milyen távol van a korábbi korszakok szemléletétől, továbbá 2. mennyire sikertelen, és ezért 3. mennyire tarthatatlan.

Az államkapitalizmus gyakorlata és elmélete a 2. Világháború után

Ismeretes, hogy elsősorban az 1929-33-as Nagy Válsághoz vezető piaci folyamatok tapasztalatai nyomán, részben pedig a Szovjetunió válságmentes fejlődét figyelembe véve, végül a 2. Világháború idején a hadigazdaság tapasztalatai nyomán az ötvenes évektől az állam gazdasági és általában társadalomformáló szerepe jelentős mértékben megerősödött a legfejlettebb ipari országokban és a fejlődő országokban. Ez volt az államkapitalizmus korszaka, illetve, mivel már akkor is erőpozícióikat kihasználó nagyvállalatok, monopóliumok uralták a piacot, ez volt a kapitalizmus állammonopolista szakasza.

A fiatal generációk nagyon keveset tudnak erről az időszakról. Nem tudják azt, hogy sok fejlett országban, főleg Nyugat-Európában az állam milyen jelentős

17 Magam korábban feldolgoztam az állam és a piac szerepével kapcsolatos elméleteket (Farkas 2002). A „fejlesztés-gazdaságtan” előretörése c. írásomban bemutattam az állam fejlesztő szerepét hangsúlyozó újabb irányzatokat (Farkas 2009). Az állam gazdaságpolitikai szerepének újraértékelése című dolgozatomban foglalkoztam az államnak a globális kapitalizmusban (transznacionális monopolkapitalizmusban) változó, de nem gyengülő szerepével, e szerepet (developmental state) kapcsolatba hoztam a fejlettségi szintekkel, a világgazdasági hierarchiával és a kapitalista centrum három alapvető modelljével (Farkas 2010).

gazdasági és gazdaságszervező szerepet töltött be. A termelő ágazatokban az állami vállalatok részesedése sok országban elérte a 25%-ot. Az állam lényegében teljes felelősséget vállalt az olcsó közszolgáltatásokért, az infrastruktúráért. (Mindennek oka részben az volt, hogy a tőke centralizációja még nem haladt annyira előre, hogy a legnagyobb termelő – pl. kohászati – és országos szolgáltató egységeket, vasutakat, közutakat maga építse és tartsa fenn.) Az állam – a korábbi gazdasági válságok tapasztalatai nyomán – anticiklikus gazdaságpolitikát folytatott, ösztönözte a fogyasztást, elősegítette a piaci eladásokat (a gazdasági hullámzások amplitúdója valóban csökkent, viszont gyakoribbá váltak). A gazdaságfejlesztés érdekében sok fejlett és fejlődő országban indikatív tervezést vezettek be, amely elsősorban az állami cégekre és az állami gazdaságpolitika tekintetében volt iránymutató. Végül – részben a piaci kereslet ösztönzése érdekében, jelentős mértéken pedig a két világrendszer versenye miatt –, széleskörű szociális rendszert építettek ki, ingyenessé tették a közoktatást, társadalombiztosítási alapokra helyezték az általános egészségügyi ellátást. A szociális háló távolról sem volt teljes, de összehasonlíthatatlanul sűrűbb volt, mint a két világháború között.

E gazdaságpolitikai irányváltás elméleti hátterét legelmélyültebben John Maynard Keynes gondolatai alapozták meg. „Társadalmunk legjelentősebb bajai közé tartozik a teljes foglalkoztatásra való képtelensége, a vagyonok és a jövedelmek önkényes és igazságtalan elosztása” – írja fő művében (Keynes 1936: 372). Ráadásul az igazságosabb jövedelemelosztásnak közgazdasági értelmet adott. Hangsúlyozta ugyanis, hogy a jövedelemelosztás államilag elősegített egyenlőbbé tétele fokozza a „hatékony” összkeresletet: „ha intézkedések történének a jövedelmek olyan újraelosztására, amely megnövelné a fogyasztási hajlandóságot, ennek kifejezetten kedvező hatása lehetne a tőkeállomány növelésére” (uo. 396-397. o.). Keynes szerint az állami kiadás, a beruházás-ösztönzés pedig „multiplikátor hatásával”, tehát tovagyűrűző hatásával ösztönzi a gazdaság egészét. Láthatóan, ezek az alapeszmék rendkívül messze esnek a jelenleg még mindig hegemon szerepre töre neoliberais elmélettől és gyakorlattól.

A 20. század közepétől – keynesi gondolati alapokon, de a valóság mindennapos tapasztalatira is támaszkodva –, a gazdaságelméleti szakirodalomban hegemon szerepet töltöttek be az állam alapvető gazdasági szerepét hangsúlyozó irányzatok. Ezek közül felvillantjuk a legfontosabbakat, az ismeretterjesztő szándék mellett annak érdekében is, hogy az olvasó jobban megértse, hogy milyen sajátosságai voltak a „létező kapitalizmusnak” abban a korszakban, s azt, hogy hogyan vélekedtek erről a gazdaságelmélet akkori hangadói.

A szabályozott kapitalizmus. Az amerikai A. H. Hansen még a gyengébb állami szereppel jellemezhető Egyesült Államokban is úgy látta, hogy – az akkori kapitalizmus államilag szervezett, „irányított kapitalizmus” volt (Hansen 1957: 22). Joan Robinson asszony, a baloldali keynesianizmus nagyasszonya több jelentős közgazdászhoz hasonlóan a gazdasági növekedés gyorsításának, ösztönzésének

kérdését állította előtérbe, s valóban soha korábban nem látott növekedési ütem vált jellemzővé (Robinson é. n.). Ugyanebben az időben H. R. Harrod és E. D. Domar dinamikus egyensúlyi matematikai modellt fejlesztette Keynes statikus rendszerét. Elméletük (a Harrod-Domar modell) gazdaságpolitikai lényege, hogy a gyors növekedés csak fokozott állami beavatkozással, a beruházások dinamikus egyensúlyi növekedésével biztosítható (Harrod 1948, Domar 1957).

Tervezett kapitalizmus. Az indikatív tervezést megvalósító Franciaországban Francois Perroux professzor arról értekezett, hogy „az állam, mely... uralkodó egységet képez, saját tervét, (a közérdek tervét) valósítja meg a mikroegységek és csoportok összegegyeztetetlen tervei helyett” (Perroux 1961: 248-252). Az angol A. Shonfield, mintha győzködné a nagyvállalatokat, azt állította, hogy „a nagy korporációk... érdekelték a tervezésben, mint a beruházások bizonytalanságait és a felvevőpiacaik bővülését szabályozó eszközben” (Shonfield 1965: 139). Ugyanő azonban, több más angol közgazdászhoz hasonlóan, azt is hangsúlyozta, hogy „az állam céljait társadalmi tulajdon nélkül el tudja érni a magánvállalatokkal kötött megállapodások alapján” (uo. 86. o.). A gazdaságtervezéssel foglalkozó művében a holland J. Tinbergen – mivel ez volt a valóság –, azt konstatálta, hogy „azon országokban, amelyekben a magánszektor jelentős, a szektorális tervek inkább előrejelzések, mint tervek” (Tinbergen 1964: 61).

Magán-állami vegyesgazdaság. A New Deal atyjaként is emlegetett Stuart Chase iskolateremtőnek bizonyult. 1942-ben pontokba szedte az állami szerepeket (Chase 1942), 1946-ban megjelent művében pedig a hadigazdaságot hozza fel pozitív példaként, ugyanis szerinte akkor nagy eredmények születtek azért, hogy „a szövetségi kormány irányította, szabályozta, ösztönözte és finanszírozta a magánvállalatokat a maximális termelés nemzeti célja érdekében”. (Chase 1946: 51) Ezen a nyomvonalon haladva J. M. Clark lényegesen tovább jutott. „A vállalkozás teljes szabadsága – szerinte – konfliktusba kerül a többi szereplő különböző jogaival és szabadságával.” Ezért is „az állam gazdasági funkcióinak forradalmára” van szükség. Ez egy evolúciós folyamat, melynek keretében az állam „egyre több funkciót vállal magára” (Clark 1949: 55). R. A. Solo sajátos értelmezést adott a vegyesgazdaságnak. A társadalmi cselekvés szerinte megszervezhető 1. az individuumok által a versenyben, a piacokon, 2. a kormányzati hatalom által a tervezésen keresztül, 3. autonóm csoportosulások – nagyvállalatok és szakszervezetek – tárgyalásos-piaci viszonyai által. A valóságban azonban mindhárom valamiféle elegye valósul meg, közöttük – még ha nem is tökéletes – egyensúly, kölcsönös ellenőrzés jön létre. (Solo 1967).

Jóléti állam. A vegyes gazdaság eszméjét már csak kis lépés választotta el a jóléti állam gondolatától. Hansen szerint a jóléti állam a vegyesgazdaság szerves része: „Mi már régen vegyes állami-magán gazdaságot fejlesztünk. Ez a társadalom a jóléti államért és a teljes foglalkoztatottságért van” (Hansen 1957: 175). Samuelson szerint a jóléti állam lényege az állami költségvetés jóléti kiadása, „amely a

vásárlóerőt áthelyezi a rászorulókhhoz...”. (Samuelson 1967: 145) Gunnar Myrdal azonban látta a jóléti állam korlátozottságát, némi túlzással azt állította, hogy „az egyes országokban a jóléti állam különböző mértékben egyelőre jórészt inkább óhaj és látszat, mintsem valóság”. (Myrdal 1960: 40 és 45).

Ipari társadalom. R. Aron azt emelte ki, hogy bár a különbség a lényeges, a kapitalizmusban is van központi forrásallokáció, a szocializmusban is van piac, nincs tiszta modell (Aron 1962: 110). J. Ellul szerint a technikai haladás szükségszerűen relativizálja a kapitalizmus és a szocializmus különbségét. A technikai haladás szükségszerűen a tőkekoncentrációhoz, ezen keresztül a „liberalizmustól” az állami gazdaságpolitika megerősödése, a piacgazdálkodástól az egyre inkább államilag is tervezett gazdaság felé vezet. (Ellul 1965). Az irányzat csúcsát J. K. Galbraith képviselte, aki szerint „a technika és a termelés-szervezés által diktált szükségletek... – ez határozza meg a gazdasági társadalom jellegét” (Galbraith 1969: 42). Ennek megfelelően relativizálta a kapitalizmus és a szocializmus különbségeit és konvergenciájukat hirdette. Bár ezek a víziók nem igazolódtak – valójában a tőkés magáncégeknek végül is nagy és növekvő hatalma volt –, azt jól mutatják, hogy a hatvanas években a technika fontosságát és az állam fejlett országokban játszott jelentős szerepét előrevetítve akár olyan következtetések is levonhatók voltak, hogy a piacgazdaság és a szocialista tervgazdaság különbségei perspektivikusan eltűnnek.

A neoliberalizmus kudarca és az állam

A háború utáni gazdasági aranykor alkonya a hatvanas évek második felében kezdődött. A profitráták süllyedése volt az intő jel. Emellett az Egyesült Államok vezetése nyugtalankodott, mert a világ legnagyobb gazdasági hatalma tért veszített, világgazdasági súlya lassan csökkenőben volt, elmaradt a termelékenység versenyben a többi fejlett országhoz képest. Ehhez adódott a kőolajár színpalak mögött előkészített forradalma 1974-ben, és ugyanakkor tombolt a 2. Világháború utáni legmélyebb világgazdasági válság. Mindezen dilemmákra a válasz (akényszerű alkalmazkodás) a kapitalizmus új működési módja, részleges formaváltozása lett: a gazdasági viszonyok világméretű liberalizálása, a transznacionális vállalatok kiteljesedő hegemóniája és termelésük világméretű szervezése-optimalizálása, a pénztőke szerepének megerősödése, a szabad tőkeáramlás. A válság során felhalmozódó tőkefelesleget, mely akkoriban jórészt az olajdollárok formájában jelent meg, a fejlődő és az akkori szocialista országok eladósításával, tehát a tőkék „globalizálásával” mentették meg a pusztulástól. Korábban a válságok során – nemzeti keretek között – az ilyen tőkék „leíródtak” volna. A menekülés iránya tehát a globalizáció volt, megkezdődött a kapitalizmus új, transznacionális társaságok, azon belül a pénzügyi tőke által fokozottan uralt korszaka.

Az új korszak alapfilozófiája a neoliberalizmus lett (az un. Washingtoni Konszenzus, melynek legfontosabb elemei a dereguláció, a piacnyitás és a privatizáció). *A koncepció alapeleme tehát a több piac, kevesebb szabályozás, gyenge állam. Az állam elgyengítése több irányban is érdeke volt a világgazdaság főszereplőinek.* Az állami és nemzetközi intézményi piacsabályozást drasztikusan szűkíteni kellett a termelési tényezők fokozott nemzetközi mozgatásához, a tőkekihelyezéshez, a költségmegtakarító (profitnövelő) termelés-kihelyezéséhez, a hetvenes évektől fellendült és soha korábban nem látott nagyságrendű pénzügyi spekuláció kibontakozásához, nem kevésbé az egyre hatalmasabb transznacionális társaságok által létrehozott óriási árutömeg elhelyezéséhez (realizálásához). Ezen túlmenően megkezdődött a profitráták növelése érdekében a jövedelmek átcsoportosítása a vállalkozókhöz, ami részben az állami költségvetések bevételeinek szűkítése segítségével zajlott (pl. a tőkejövedelmek adóterheit csökkentették, a fogyasztói adókat növelték). A tőkejövedelem-hányad növelése miatt (valamint a világméretű bérkonkurencia folytán) a reálbérek stagnáltak, elmaradtak a gazdasági növekedéstől és a termelékenység emelkedésétől, továbbá az állam szociális szerepét (költségvetési kiadásait) is csökkenteni próbálták. Ez utóbbit elősegítette, hogy a szocialista országok elgyengültek, majd az európaiak fel is bomlottak, ami lényegében megszüntette a konkurenciát a két vilárendszer között. Továbbá a profittömeg további növelésének igénye és a tőkecentralizáció immár lehetővé tette, hogy a nagyvállalatok szemet vessenek a korábbi állami termelő egységekre, infrastrukturális létesítményekre, általában a közszolgáltatásokra – függetlenül attól, hogy ezek „hatékonyak” voltak-e korábban, vagy nem.

+

A neoliberális korszak kezdetétől számított 30 év múltán, a 2007-től kibontakozott, 2008-ban nyíltan kitört világgazdasági válság sokakban tudatosította, hogy a neoliberális világgazdasági rend nem hozott gyors és válságmentes fejlődést, sőt olyan aránytalanságokat halmozott felszínre a világgazdaságban, melyek lényegesen nagyobbak, mint a '29-33-as nagy összeomlás előtt.¹⁸ Az állami mentőakciókkal – ezúttal keynesi típusú pénzteremtéssel és gazdaságösztönzéssel – azonban (eddig!) elkerülték a világgazdasági összeomlást, ezért napjainkban még mindig erős a neoliberalizmus hadállása.

Valójában ideje lenne már szembenézni a neoliberalizmus csődjével, amely kudarc egyben az állam, a gazdasági szabályozás, a társadalmi viszonyok szerepének (a mégis, kinek az érdeke kérdésének) újragondolását tenné szükségessé. Itt és most – bár nem ez a fő téma –, kénytelen vagyok indokolni, alátámasztani ezt a felvetést, ugyanis a jelenlegi kapitalizmus kudarcairól még mindig nagyon kevés szó esik.

18 Magam – több nyugati szakértőre is hivatkozva –, már sok évvel korábban, többek között 2002-ben megjelent könyvemben felhívtam a figyelmet a feszültségek, világgazdasági aránytalanságok halmozódására, a pénzügyi lufballon várható robbanására, az új nagy válság közeledtére (Farkas 2002).

Ebben a globalizációs-neoliberális korszakban – a kapitalizmus korábbi szakaszaitól eltérően –, a pénzügyi befektetések hozadéka magasabb lett, mint a termelő tevékenységek profitja. Ebből következik, hogy a termelő tevékenységek finanszírozására rendelkezésre álló tőke – a hatalmas tőkebőség ellenére – szűk volt. A nagy transznacionális termelő konglomerátumok *legjövedelmezőbb tevékenysége nem a termelés volt*, hanem a pénzügyi és spekulációs tevékenység (pl. a General Electric esetében).

Mindennek következtében a reálfedezet nélküli részvények, tőzsdei mutatók árfolyama többszörösére emelkedett, felgyorsult a határokon átmenő pénzügyi spekuláció, ami összességében a *pénzügyi luftballon* soha korábban nem látott, veszélyes mértékű felfúvódásához vezetett.

A feltörekvő országokba irányuló termelés kitelepítés és a technikai fejlődés munkaerőt kiszorító hatása miatt a keresetek vásárlóereje stagnált a fejlett országokban, *hiányzott a kereslet húzóereje* (ezt az államok legfeljebb válságok idején pótolták a mentőcsomagokkal és gazdaságösztönzéssel). Az utóbbi években már a feltörekvő országokban is megállt a munkaerő létszámának növekedése a termelő ágazatokban.

A piacnyitás miatt a fejlődő országokban – a néhány gyorsan felzárkózó-feltörekvő országtól eltekintve – *dezindusztrializációs, gazdasági degradációs folyamat zajlott*, amit többnyire a munkahelyek számának csökkenésével járt együtt.

Nem igazolódott a jólét „lecsurgásának” elmélete, fokozott jövedelmi differenciálódás következett be országokon belül és országok között. Ez ugyancsak visszafogta a keresletet, ugyanis a magas jövedelmek – az alacsony jövedelmekkel ellentétben –, korántsem válnak automatikusan keresletté.

A kapitalizmus korábbi korszakaihoz képest *többszörös kereskedelmi és fizetési mérleg aránytalanságok mutatkoznak*.

Kialakult a gyengén fejlett országokat sújtó *adósságcsapda*, ami jövedelemlecsapoló örökjáradékot hoz a hitelezőknek. A legfejlettebb országok államai – az állami bevételeik csökkenése és a költségvetési mérlegeik borulása folytán – szintén eladósodtak, adósságuk GDP-ben mért aránya meghaladja a fejlődő országokét.

Egyre erőteljesebben a szegény országok finanszírozzák (összesített GDP-jük 3-4%-ával) a fejlettek túlfogyasztását. A kétezres években még Afrika is nettó tőkeexportórrá vált. Ezt nevezik *perverz tőkeáramlásnak*.

A szabadpiaci viszonyok csődjét mutatja az is, hogy a *globális válságból éppen a keynesi típusú anticiklikus gazdaságpolitikával másznak ki a fejlett országok*, a neoliberális megszorító politikát inkább csak a félperifériás és perifériás országokban tart(at)ják követendőnek.

A magára hagyott piac eszméjétől átítatott korszakban (pedig – mint látni fogjuk – az államok szerepe valójában nem nagyon gyengült), a nagy gazdasági

sikerek elmaradtak. Az előző bekezdésben említett kudarcok mintegy abban összegződnek, hogy a globalizáció korszakában, azaz a transznacionális vállalatok kapitalizmusában a globális gazdasági növekedés üteme, és azon belül főleg a fejlett országoké, évtizedről évtizedre csökkent.¹⁹ Mint az 1. táblázat mutatja, a globális GDP növekedése a hetvenes évektől kezdve 2 százalékponttal lassúbb lett, és azóta is évtizedről évtizedre csökken néhány tizedszázalékkal.

1. táblázat. A GDP átlagos, illetve éves növekedési üteme a legfontosabb országcsoportokban és országokban (1961-2008)*
(%)

	1961-1970	1971-1980	1981-1989	1992-2000	2001-2009
Világ	5,3	3,6	3,3	3,1	2,9
Fejlett országok b.	5,1	3,4	3,1	2,8	1,8
USA	4,4	3,3	3,7	3,8	2,1
Japán	10,3	4,3	3,7	1,0	1,1
EK-EU	4,6	3,2	2,4	2,5	1,7
Átalakuló orsz. c.	6,8	4,9	3,7	-2,1	6,2
Oroszország	-	-	-	-2,6	5,9
Fejlődő országok	5,9	5,8	3,8	4,8	6,2
Ázsia	6,3	6,2	5,6	5,9	7,3
Kína	6,1	5,9	10,8	9,9	10,9
India	-	3,3	5,7	6,3	7,8
Afrika	5,5	4,5	2,1	3,4	5,4
Latin-Amerika	5,5	5,8	1,8	3,1	3,6
Brazília	-	8,3	3,1	2,9	3,6

*Megjegyzések: * a A forrásban nincs magyarázat arra, hogy miért maradt ki 1990 és 1991. E két évben globális válság volt, általában alacsony növekedési ütemekkel. b. 1971-től a később EU-hoz csatlakozott Közép-Kelet-Európai országokkal együtt számítva. c. 1961-1970-ben az európai szocialista országok, 1971-től a volt Szovjetunió és a volt Jugoszlávia országai.*

Források: UNCTAD Handbook of Statistics 2009 és 2010.

¹⁹ Ezzel nem kívánom a gazdasági növekedést önmagában felmagasztalni. Tény azonban, hogy a kapitalizmusban a növekedési ütem csökkenése és a visszaesések idején halmozottan bukkannak elő a strukturális és fizetési nehézségek.

A fejlett országok gazdasági növekedési üteme a 20. század hatvanas éveiben 5,1%-os volt, ez a kilencvenes évekre fokozatosan 2,8, a kétezres években (2009-ig összegezve) pedig 1,8%-ra zuhant. Igaz, az ázsiai országok (főleg Kína és India) és az ott tevékenykedő transznacionális vállalatok jóvoltából a fejlődő világ visszatért a hatvanas évek átlagos növekedési üteméhez, de kisebb súlyuk miatt a globális növekedés üteme folyamatosan csökkent Földünkön.

A hétköznapi tapasztalatunk is azt bizonyítja, hogy a magára hagyott piac enyhén szólva nem eredményez optimális eredményt. Gondoljunk pl. az észak-amerikai egészségügyi rendszerre, a közszolgáltatások privatizálásának gyakorta negatív lakossági következményeire, vagy arra, hogy a telefontársaságok oligopoliumát az EU törte meg a nemzetközi tarifák maximálásával. A virág sem olcsóbb csak azért, mert minden háztömbben van virágüzlet, hiszen a kis forgalomban mindannyi tulajdonosának meg kell élnie.

Valóban gyengült az állam szerepe?

Vessünk egy pillantást a 2. táblázatra! Lehet, hogy sokaknak meglepetést okoz, de valóban nem csökkent az állami költségvetések súlya a GDP-hez viszonyítva a fejlett országokban az elmúlt évtizedekben! Sőt, az Egyesült Államok és Japán esetében jelentősen nőtt, Európában pedig lényegében véve stagnált!

2. táblázat. A költségvetési kiadás/GDP

Év	USA	EU	Japán
1970-1990	30,7	41,0	27,7
2009	46,9	39,8	37,8

Forrás: OECD Index of Statistical Variables 2009.

A táblázat adatait látva felvetődik a kérdés: akkor valóban csökkent az állam szerepe? Hiszen tudjuk, hogy a nemzetközi tényezőáramlások (áru- és tőkeforgalom) szabályozásában, (beleértve sajnos még az élelmiszerbiztonsági, egészségügyi előírásokat is) az államok szinte lemondtak a szuverenitásukról. Tudjuk azt is, hogy nyakra-főre privatizáltak, többek között a közszolgáltatásokat, ezzel csökkentve saját jövedelemalapjukat. Tudjuk azt is, hogy a bevételek csökkenése miatt sok mindent tettek azért, hogy megszabaduljanak a társadalmi kötelezettségeiktől, a jóléti, egészségügyi, oktatási kiadásaik egy részétől. Akkor hogyan lehetséges, hogy a költségvetések hazai termékhez mért aránya nem csökken?

A helyes kérdésfeltevés valójában az, hogy *mely tevékenységi területeken csökkent az állami szerepvállalás, és mely területeken erősödött?*

E rövid dolgozatban e tekintetben sem mehetünk a részletekbe, nem is tanulmányoztam ezt elég részletesen, de általános megállapításokat tenni lehet az állam megmaradt funkcióiról. Legáltalánosabban azt kell mondani, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés szintjének növekedésével párhuzamosan szükségszerűen bővülnek azon területek, amelyeken a társadalmi közös fogyasztás jelentős szerepet kap. Ilyen pl. a nemzetközi versenyfeltételek javítása. Különösen az Egyesült Államokban és Japánban a vállalkozói szféra K+F kiadásait, a technikai-termelékenységi és egyéb előnyök megtartását és fokozását jelentős állami eszközrendszer támogatja. Már utaltunk rá, hogy a profitok apadását a jövedelmek egyre nagyobb részének vállalkozókhoz való csoportosításával ellensúlyozzák, amiben az államnak meghatározó a szerepe. Továbbra is jelentős az állami szerep a közoktatásban és az „informatikai társadalom” kiépítésében. A rendvédelmi-katonai kiadások – a szocialista országok felbomlását követő ideiglenes visszaesés után – újra gyorsan emelkedtek és az űrkitöltést is beleértve, lényegesen meghaladják korábbi szintjüket. A társadalom bonyolultabbá válásával a közigazgatási kiadások is nőnek. Az Egyesült Államokban és Japánban a korábban hiányos szociális ellátó rendszereket is bővítették az elmúlt évtizedekben, mert ez – bár még sokan vitatják, és az IMF pl. a gyengén fejlett országoknak ezt nem engedi –, a költség-haszon elemzések alapján gazdaságilag kifizetődőnek látszik.

A jelenlegi válság pedig tovább erősítette az államok szerepét, jelentős mértékben megugrottak az állami kiadások, főleg a legfejlettebb országokban. A keynesi típusú mentőcsomagok – a válság nyílt kitörésétől, 2008 őztől 2010 közepéig – 40-45 ezermilliárd dollárt tettek ki, ami a globális éves GDP 2/3-ával egyenértékű. A válság idején a monetáris ösztönzés érdekében a fogalomban lévő pénzmennyiséget évi 6-10%-kal növelték a fejlett világban. A felett országok tehát előre menekültek, akár az állami adósságaik ugrásszerű növelése árán. Ugyanez nem mondható el a nem élenjáró országokról, tőlük inkább a megszorító politikát várták el a külső finanszírozás feltételeként. Újra előtérbe kerültek a globális kormányzás szélesítésével, az IMF szerepének növelésével kapcsolatos elgondolások. Az euróövezet válsága, az EU konvergencia program, sőt újabban a közös pénzügyminisztérium gondolata is azt mutatja, hogy a piaci viszonyok távolról sem teremtenek egyensúlyt és harmóniát. Erősödött a nemzetközi pénzügyi rendszer reformjának és fokozott szabályozásának igénye, bár a válság (ideiglenes?) elmúltával, a nagy pénzügyi csoportok erőteljesen lefékeztek az ezekről folyó nemzetközi tárgyalások menetét.

Az állam szerepe a kapitalizmusban megmarad²⁰

Az állam történelmi szerepe szerintem öt területen nyer jelentőséget és egyben módosul korunk kapitalizmusában:

- a. a piaci folyamatok „externáliáinak”, külső hatásainak kezelésében;
 - b. a társadalmi működési rend védelmében, a társadalmi „egyensúly” érvényesítésben;
 - c. a nemzetközi gazdasági versenyfeltételek biztosításában;
 - d. a piaci kudarcok hatásainak kivédésében;
 - e. a széles értelemben vett társadalmi és gazdasági infrastruktúra fejlesztésében és a közszolgáltatások fenntartásában.²¹
- A gazdasági növekedés nyomán a „magára hagyott piac”, azaz a vállalkozások önérdeke, profithajszája egyre erősebben olyan külső hatásokkal (externáliákkal) jár együtt, amelyek össztársadalmi kezelést igényelnek. Ilyen a környezetszennyezés, az erózió, az erdőségek pusztulása/pusztítása, az élelmiszerbiztonság, a biodiverzitás csökkenése stb., melyek csak nemzeti szintű és nemzetközi összefogással kezelhetők, s amelyek megfelelő finanszírozást is igényelnek. Közismert, hogy e tekintetben az államok felelősségvállalása a mögöttük álló vállalkozói érdekek (érdektelenségek) miatt messze elmarad a kihívások nagyságához képest (lásd a koppenhágai klímakonferencia kudarcát), de e tekintetben az Európai Unió viszonylagosan példát mutat.
 - Az állam hagyományosan a fennálló társadalmi rend őrzője, biztonságának szavatolója. E feladata céljából (is), a piaci viszonyok differenciáló társadalmi hatásait mérsékelni igyekezett a jóléti rendszerek fejlesztésével. A globalizáció korszakában azonban „feszültség jelentkezik... a liberalizmus egyenlőség (igazságosság) és szabadság melletti elkötelezettsége között. A modern demokráciákban az, hogy az állam mekkora szerepet tölt be a gazdaságban, alapvetően attól függ, hogy az egyenlőség (igazságosság) kerül-e hangsúlyozásra a szabadsággal szemben, vagy fordítva” (Gilpin 2004:62). A jövedelemkülönbségek erősödését, a marginalizációt azonban nem egyszerűen,

20 Farkas 2010 alapján.

21 Simai Mihály (2006: 53-54. o.) hasonló felsorolást készített, ő négy feladatot említ. „1. Az állam, mint a társadalmak működésének, rendjének, biztonságának intézményrendszere... 2. Az állam, mint a jövedelmek megosztását, elosztását, a közös kockázatvállalást befolyásoló eszköze... 3. Az állam, mint a gazdaságot stabilizáló vagy a gazdasági fejlődést előmozdító eszköz... A piaci forradalom aláásta a fejlesztő állam lehetőségeit. Ugyanakkor a globális verseny új követelményeket fogalmazott meg... a nemzetközi versenyképesség erősítésében. 4. Az állam, mint az adott ország versenyhelyzetének, kompetitív előnyeinek érvényesítője”. Simai Mihály tanulmányának gondolatait figyelembe vettem az alábbi elemzésben.

lényegében nem humanitárius okok miatt kezelik a modern kapitalizmusban. A társadalmi stabilitás biztosítása a politikai „elitiek” érdeke, kényszere a legkivívóbb feszültségek kezelésére. E tekintetben állandó huzavona folyik. A vállalkozói szféra a rideg neoliberais eszméknek megfelelően az állam szociális kiadásainak csökkentését szorgalmazná, de mégiscsak tudomásul kell vennie a regionális és szociális különbségek valamiféle állami mérséklésének kényszerét, különösen, ha népi megmozdulások kényszerítik ki.

- Ugyanakkor azt itt is hangsúlyozni kell, hogy a profitokra nehezedő nyomás, a globalizáció és a neoliberalizmus hatására a közgazdaságtudomány fővonala és a gazdaságpolitikai gyakorlat az elmúlt évtizedekben elmozdult a társadalmi különbségek mérséklésének (belső béke biztosításának) államkapitalista eszméje felől a szabadpiac, a tőkehatékonyság növelésének irányába. A nemzetközi gazdasági versenyfeltételek pedig eltolódtak a komparatív előnyök felől a kompetitív előnyök felé. A fejlett országok gyakorlata és gyakorlathoz közelebb lévő elméleti vonulata (pl. Porter, Krugman, stb.) a neoliberais korszakban is nagy hangsúlyt adott a saját nemzetközi vállalataik versenyképessége javításának, beleértve akár a szubvenciókat is.²² Szentes Tamásnak is az a véleménye, hogy bár „a globalizáció, a regionalizáció és főként a transznacionális társaságok tevékenysége nagymértékben korlátozza a gazdasági folyamatok nemzeti keretek között történő közvetlen vagy közvetett állami szabályozásának hatékonyságát. A kompetitív előnyök megteremtésében kiemelkedő szerepe és feladata van az államnak, illetve az intézményrendszernek, nem különben a kedvezőbb világ gazdasági pozíció megszerzése, az interdependenciák szimmetrikusabbá tétele, különösen pedig a gazdaság és társadalom belső integrálása, illetve integráltságának megőrzése terén” (Szentes 2006: 17).²³ Így például elő kell segíteni a termelékenység növelését, a jövedelemképződést és annak hazai realizálását (a szabályzó rendszer és esetenként tőkeinjekció segítségével a vállalkozói szféra exportképességének javítását, a nagyobb hozzáadott értékű tevékenységek fejlesztését, az utóbbiakat is szolgáló K+F tevékenység fenntartását, bővítését,

22 Az elmúlt fél évszázad folyamán kielezett vita folyt a komparatív (abszolút és relatív) előnyök klasszikus közgazdasági tanítása és a hierarchikus függőségi viszonyok döntő szerepét hangsúlyozó, az utóbbi két évtizedben háttérbe szorult fejlődéselméleti, illetve világrendszer-elméleti tanok között. Amennyiben ez utóbbi, ma újra egyre népszerűbb iskola nézeteiből indulunk ki, mint a jelen dolgozat szerzője, akkor még jobban számolni kell az államnak a nemzetközi versenyképességet befolyásoló, a nemzetközi jövedelem-lecsapolást fékező, de globális hierarchiából adódóan az államok nagy többsége számára korlátok közé szorított lehetőségeivel.

23 Szentes a kompetitív előnyök megteremtésének valóságos tárházát sorolja fel, ezek akár konkrét akcióterv kidolgozásának alapjául is szolgálhatnak bármely ország kormányszata számára (lásd: i.m. 32-35. o.).

a gazdaság egységesítését, azaz hálózatosodását, a kis- és középvállalatok életképességének, bedolgozói képességének javítását).

- Fontos szerepe maradt az államoknak a piaci kudarcok kezelésében. Nem „ragozzuk” tovább, fentebb bőven volt szó róla: állami (vagy egyéb „központi”, pl. IMF) eszközökkel kell segíteni a válságokból való kilábalást. Nagyon valószínű, hogy a jelenlegi válság nyomán megerősödik az államok és a nemzetközi szervezetek szabályozó, rásegítő funkciója. Még az is elképzelhető – különösen ha a válsagnak újabb hulláma lesz, s ez egyáltalán nincs kizárva –, hogy a világgazdaság hatalmasságai véglegesen és nem csak saját gazdaságpolitikájukban rehabilitálják az anticiklikus gazdaságpolitikát. Esetleg a keynesi modell vagy gondolkodás egyes elemei beépülhetnek a nemzetközi gazdasági rend működési mechanizmusába. Nem csupán a válságkezelésről van azonban szó. Gyakran a kedvezőtlen környezeti és társadalmi hatásokat is „piaci kudarcoknak” tekintik, valójában azonban ezek a profitorientáltság és a vállalkozók gyenge társadalmi felelősségvállalásának természetes következményei. Alapvető érdek (volna) a hazai munkahelyteremtés és fogyasztás bővítés, amely egyben keresletet és pótlólagos költségvetési bevételt teremt és csökkenti a szociális kiadásokat. Továbbá az államoknak kezelniük kell az országok kereskedelmi és fizetési egyensúlyát, az államadósságot, amit ha most nem is részletezünk hosszabban, nyilvánvalóan folyamatos és jelentős feladatot jelentenek a kormányoknak.
- A magántőke korunkban egyre több korábbi közszolgáltatásra és infrastrukturális elemre terjeszti ki tevékenységét (megítélésem szerint nehezítve a lakosság hozzáférését, megdrágítva azt, hiszen több országos vállalati-ügyfélszolgálati hálózatot kell fenntartani, s nem profitmenetesen, nem közszolgáltatóként működnek). Az állam szerepe azonban nem tűnik el. Egyrészt bizonyos felelőssége megmarad a szolgáltatások fenntartásában, működőképességének biztosításában (közlekedés, áramellátás, vízellátás, csatornázás, egészségügy, nyugdíj). Hosszútávon is kiemelkedő szerepet játszik – a magántőke megjelenése ellenére – az oktatásban. S bár a magántőke egyre nagyobb szeletet hasít ki magának a gazdasági szolgáltatásokból és az infrastruktúra működtetéséből, azért az összgazdasági érdekek érvényesítőjeként az államnak szerepet kell vállalnia a fejlesztések, beruházások szervezésében, terelésében, s ez nem megy eszköztelenül. Az állam saját bevételeiből, hitelekből, nemzetközi forrásokból (pl. az EU alapokból) tőkét allokál. Egy a Kiel-i Világgazdasági Intézetben készült tanulmány 22 OECD ország adatai alapján kimutatja, hogy a kormányzati szféra bruttó tőkefelhalmozása (Real Gouvernement Gross Capital Formation) az 1970-ben az eurózónában a GDP 3,9%-át tette ki, az USA-ban a 4,3%-át, Japánban 4,4%-át. Ez 2000-re Európában 2,5%-ra, az USA-ban 3,3%-ra csökkent, Japánban 5,1%-ra emelkedett. Kiemelendő tehát,

hogy a közhiedelemmel ellentétben, az Egyesült Államok állami szektora a GDP nagyobb hányadát forgatja állami beruházásokba, mint Európa. Ami a vizsgálatunk szempontjából még fontosabb tanulsága e terjedelmes dolgozat modell-elemzéseinek: a közhiedelemmel és ez utóbbit alakító neoliberális agymosással szemben az állami tőke hozama és termelékenysége magas a legtöbb országban. (Az adósságnövelő forrásokból finanszírozott beruházások azonban nem hatékonyak!) A tanulmány szerint az állami tőke általában igen pozitívan hat a kibocsátásra (termelésre). Az állami és a magántőke pedig – e mű szerint – hosszútávon kiegészíti (complements) egymást (Kamps 2004: 210-213). Tehát akár azt is fel lehet vetni, hogy Európa gyengébb gazdasági teljesítményében milyen szerepe van az alacsonyabb állami beruházásoknak! Itt kell megemlíteni az állam katonai kiadásait, amelyek (mint pl. az USA-ban napjainkban evidens), konjunktúraélenkítő szerepet is betölthetnek.²⁴

Új „állampárti” elméletek

A neoliberális piac ellentmondásai nyomán olyan gazdaságelméleti irányzatok alakultak ki, amelyek ugyan jelentős engedményeket tettek a hegemon piaci közgazdaságtannak, de az állam szerepét is hangsúlyozták, ha másként nem, hát a versenyfeltételek javítása (és a hazai jövedelemrealizálás növelése) érdekében.

Posztkeynesiánus eklektika. Lényege, hogy jelentős engedményeket tesz a neoliberalizmusnak. Fő képviselői között van J. Tobin és F. Modigliani. Elutasítják pl., hogy az infláció a pénzmennyiséggel (önmagában) kezelhető lenne, de ugyanakkor Keynes korábbi baloldali interpretációival szemben a bérjövédelmek visszafogását tartják szükségesnek (az infláció megfékezése, a termelékenység, a termelés növelése stb. érdekében). Ugyanakkor elutasítják az újliberalizmus harmónia-felfogását, éppen az egyensúlytalanságot és az instabilitást tüntetik fel a gazdaság természetes állapotaként. Ezért szerepet szánunk az államnak a viszonylagos gazdasági stabilitás megteremtésében, tehát egyensúlyi problémák esetén az állam szerepe nagyobb. Keynes eredeti tanaira hivatkozva figyelmüket a beruházási, megtakarítási és finanszírozási döntésekre koncentrálnak, és ezek viszonyában tárgyalják az állam és a különböző nem közvetlenül gazdasági intézmények feladatait. A posztkeynesiánizmus irányzata az utóbbi jellemzői alapján egyrészt a neoinstitucionalizmus, másrészt az új növekedési iskolával (lásd alább) irányzatával találkozik, és sok tekintetben össze is fonódik azokkal. Ezért a posztkeynesiánizmus kifejezést ezen irányzatok együttes, összefoglaló elnevezéseként is használják.

²⁴ Ez csak ténymegállapítás, nem azt jelenti, hogy az ilyen konjunktúraélenkítő katonai kiadásokat és a fegyverek amortizálását, kipróbálását is szolgáló háborúkat bármilyen formában is helyeselnénk.

Neoinstitucionalizmus. Ez az irányzat arra teszi a hangsúlyt, hogy a gazdasági és társadalmi egyensúly akkor biztosítható, ha a társadalom számos intéciója közül egyik sem jut túlhatalomhoz. Pl. se a szakszervezetek, se a vállalkozók ne diktáljanak. A neoinstitucionalizmus szerint a megoldás az intécióális kapcsolatok regulálása, ahol „a politika ellenőrzést gyakorol a gazdaság felett” (Olson 1987: 361 és 366).

Új növekedési elmélet, új gazdaságföldrajz, új kereskedelemelmélet. Mivel a nemzetközi közgazdasági szakirodalom ma is aktív „nagyágyúú” tartoznak ide, s nézeteik erősen hatnak, kicsit részletesebben bemutatjuk ezeket az összefonódó irányzatokat. A kilencvenes években kiteljesedett globalizáció ellentmondásainak hatására – a neoliberális elméletek kritikájaként – születtek. Számolnak a verseny piac tökéletlenségeivel, a koncentrációval, az oligopolikus struktúrákkal, az extra-profit lehetőségével, a méretgazdaságossággal, a termelésbővítés fokozatosan csökkenő hozadékával(!), az informáltság töredezettségével, a piaci bizonytalanságokkal, nem utolsó sorban a gazdasági folyamatok „externáliáival”: a kedvezőtlen szociális és környezeti következményekkel. Az új növekedési elmélet (melynek megalapozója Paul Romer volt) kiemeli a termelékenység verseny gazdasági jelentőségét, a technológiai újítások és a „technonacionalizmus” szerepét a fejlettségi szintek kialakulásában és megmerevítésében, továbbá az állam szerepét a fenntartható fejlődést biztosító technológiai versenyben. Az új gazdaságföldrajz legjelesebb képviselője, Paul Krugman, aki szerint a már kialakult gazdasági-ipari fejlettség (fejlettségi különbség) kumulatíván önmegerősítő folyamattá áll össze. Egyféle centrum-periféria modellhez jut el, amelyet hierarchikus globális politikai és gazdasági struktúra jellemez, ahol a magasabb hozzáadott értékű tevékenységeket a „mag” országok tartják a kezükben, s mindent megtesznek a vezető iparok, technológiák birtoklása érdekében. Az új stratégiai kereskedelemelmélet pedig kiemeli az egyes vezető gazdasági szektorok fontosságát a nemzetközi exportversenyben. Ezen elmélet szerint is, a fontosabb ágazatok és technológiák fejlesztésének állami támogatásából az egész gazdaság profitál. Szükségesnek tartja a szennyező, biodiverzitást, élelmiszerbiztonságot és élelmezésbiztonságot veszélyeztető áruforgalom ellenőrzését, korlátozását. Az új kereskedelemelmélet az oligopol skáláhozadékat, az oligopoliumok piactorzító hatásait (a „profitelterelést”) is hangsúlyozza, ezzel a gyengébben fejlett országok részére hivatkozási alapul szolgál bizonyos növendék iparágak védelmére, a hazai vállalkozások támogatására. Az államok stratégiai magatartása – ugyancsak az új kereskedelemelmélet szerint – a nem tökéletesen működő piacon hozzájárul az országok kereskedelmi és fizetési mérlegének egyensúlyban tartásához, amivel a nemzeti jólétet növeli (ismerteti: Gilpin 2004). Az új közgazdasági szemlélet bemutatásából nem szabad kihagyni Michael Portert. Nagyhatású főművében a versenyelőnyökre, a „kompetitív előnyökre” fókuszál. Szerinte is sokat tehetnek a kormányok a hazai gyökerű cégek versenyképességének növelése érdekében.

Támogathatják, szubvencionálhatják(!) a technológiai fejlődést, az innovációs folyamatokat, a technikai újítások importját, segíthetik a szellemi tulajdon védelmét, úgy, hogy az a hazai jövedelmet gyarapítsa. Arról is szól, hogy az állami gazdaságpolitika befolyásolni tudja a piaci keresletet-kínálatot, védheti az új, erősödőben lévő iparágakat a nemzetközi konkurensaitól. Általában véve az állam hosszú távú gazdaságpolitikai döntéseket hozhat a nemzetközi versenyképesség növelése érdekében (Porter 1990).

Fejlődéelméletek. Míg az előző bekezdésben ismertetett új közgazdaságtan inkább a fejlett országok érdekeit képviseli, a már 50-60 éve kialakult fejlődéelméletek az elmaradottabb országok tapasztalataiból, a világgazdaság fennálló rendjének egyenlőtlenítő hatásaiból indultak ki. Igen szerteágazó irányzatait és azok helyzetét a nemzetközi szakirodalomban a legsokoldalúbban különböző műveiben Szentés Tamás és Björn Hettne ismertette (lásd pl. Szentés 2011, Hettne 1995) A fejlődéelméletek kimutatták a nemzetközi gazdasági viszonyok, a függőség jövedelemátcsoportosító struktúráit és mechanizmusait, a periférikus és félperifériás országok függő helyzetét, kiszolgáltatottságát, általában véve a szabadpiaci viszonyok korlátait a perifériás gazdaságfejlesztéshez szükséges eszközök mobilizálásában, a társadalmi igazságosság érvényesítésében. Következtetéseikben többnyire (a neo-marxistáktól eltekintve) nem voltak radikálisak. A fejlődéelméletek a második világháború után a gyakorlat szempontjából – mint az indiai, az egyiptomi, az algériai és néhány más afrikai és latin-amerikai példa mutatja –, többé-kevésbé relevánsak voltak, s bár „elméleti relevanciájuk” megmaradt, a neoliberais korszakban egy ideig elvesztették „politikai relevanciájukat” de „hozzájuk kapcsolódva újabb problémák vetődtek fel” (Hettne 1995: 11). Ma a latin-amerikai baloldali tendenciákban, önállósodási (de nem autarkias) próbálkozásokban él tovább ez az irányzat.

Fejlesztő állam. Különösen az 1997-98-as ázsiai válság nyomán – nyilvánvalóan részben a fentebb ismertetett új elméletek és a fejlődéelméletek bázisán –, a neoliberais gondolat (az IMF ázsiai ajánlásainak, kudarcainak) kritikájaként, az 1980-as évek végétől erősödött meg a fejlesztő állam elmélete, mely elsősorban az ázsiai fejlődés titkait elemző szakemberek körében vert gyökeret. Ez az elmélet Japán és az újonnan iparosodó országok eredményeire hivatkozik. Mark Beeson az ázsiai fejlesztő állam tapasztalatait elemző tanulmányában többek között azt állítja, hogy a gyenge, a fejlesztő állam lehetőségeivel nem rendelkező államok jobban ki vannak téve a globális gazdasági alávetésnek (Beeson é. n.). Mkandawire véleménye hasonló: „A gyenge és korrupt államok képtelenek Afrikát kiemelni. Tág lehetőséget adnak az afrikai államok ügyeibe való külső beavatkozásra és hozzájárulnak a fejlődésben való hit elvesztéséhez. A szegénység és alulfejlettség elleni harcban tehát ilyen (fejlesztő F. P.) államra lenne szükség” (Mkandawire é. n.). A fejlesztő állam eszméje az ENSZ-ben is egyre népszerűbb. A 2006. évi gazdasági és szociális jelentésében (World Economic and Social

Survey) részletesen foglalkozik a gazdaságpolitika fontosságával és lehetőségeivel a hosszú távú növekedés gyorsításában. José Antonio Ocampo főtárgy-helyettes összefoglalójában kiemeli: „a kormányoknak lépéseket kell tenniük annak érdekében, hogy tágabb tere legyen az anticiklikus politikának és a makrogazdasági politika intézményi feltételeit javítsák...” (Ocampo 2006). Ő is az ázsiai országok kedvező tapasztalataira hivatkozik: „Ezekben az országokban a költségvetési politika a fejlesztési kiadásoknak adott prioritást, beleértve az oktatási, egészségügyi és infrastrukturális beruházásokat és az exportszektoroknak adott támogatásokat és hitelgaranciákat.” A nemzetközi szakirodalomban a legteljesebben R. Gilpin már idézett könyvében ismerteti és képviseli a fejlesztő állam koncepcióját.

Szociális, kapitalizmuskritikus és antikapitalista civilmozgalmak. Az alapvető szociális és gazdasági jogokat helyezik előtérbe, beleértve az élelmezéshez, lakhatáshoz való jogot, egyes esetekben az alapvető tulajdoni struktúrákat is feszegetik. Egyik jelszavuk: The people first! (Első az ember!). Jelentős szellemi háttérük van. Az egyik Szociális Világfórumon részt vett a Világbank – részben éppen a civilszervezeti kapcsolatai nyomán korábbi nézeteit revideáló – leköszönt első elnökhelyettese és vezető közgazdásza, a Nobel díjas Joseph Stiglitz, aki szerint a neoliberális elveket összefoglaló „ún. Washingtoni Konszenzus tévúton jár a maga szűk látókörű stratégiájával, de rendkívül szűk látókörű a céljaiban is. Főképpen a GDP növekedésére koncentrál, nem pedig az életszínvonal emelkedésének vagy a demokratikus, méltányos és fenntartható fejlődésnek egy igazságosabb koncepciójára” (Stiglitz 2000). A nemzetközi civilhálózatok mögött jelentős tudásközpontok állnak: Eurodad, Jubilee Research, Friends of the Earth International, az amszterdami Transnational Institute, melyet a neves francia-amerikai politológus, Susan George vezet, Third World Institute Montevideo, mely globális szociális jelentést ad ki minden évben, a Third World Forum, élén a nagytekintélyű Samir Amin-nal, az európai alternatív közgazdászok hálózata, az Euromemorandum, az Európai Parlament Baloldali és Északi Zöld frakciójához közeli Transform! kutatói hálózat és folyóirat, mely magyarul is megjelenik, stb. (Artner 2006) A magyar szociális mozgalom legátfogóbb gazdasági-társadalmi programjának eredeti szövege a Magyar ATTAC Egyesület Tudományos Tanácsában készült, címe: 90 fokos fordulat (2009).

Új állam(kapitalista) modell felé?

Az állam szerepével kapcsolatos gyakorlat, nem kevésbé a kapcsolódó nézetek ma meglehetősen kuszák, mert kuszák az érdekviszonyok is. Egyik oldalról a válság sok tekintetben bizonyította a magára hagyott piac eszményképének tarthatatlanságát mind nemzeti, mind globális szinten. A másik oldalról a világgazdasági folyamatokat meghatározó nagy társaságok és befektetési alapok

létérdelke a további világgazdasági globális nyomulás lehetősége, tehát a liberalizáció. Az egyik oldalon, a fejlett országokban, az állam szabályozó, jóléti rendszert fenntartó szerepe sok területen fennmaradt, sőt a válságkezelés során e szerep jelentős mértékben megerősödött. A másik oldalon, a periférikus és félperiférikus országok nagy többségében, az állam éppen a válság nyomán még jobban elgyengülni látszik. A fejlett világ a válság körülményei között akár további hitelek, költségvetési hiányok árán, az állami adóssághegyek növelésével is bővítette az államok gazdaságösztönző szerepét. A gyengébben fejlettek ugyanezt nem engedhették meg maguknak (mert szegények és adósságaik refinanszírozása drágább, mint a fejlett országoké), illetve a nemzetközi hitelintézetek általában nem is engedik számukra, hogy a gazdaságukat újabb állami kiadásokkal segítsék (kivéve, ha a külföldi társaságok betelepülését ösztönző direkt szubvenciókról és adókedvezményekről van szó, mint Magyarországon). A fejlett országok tehát előre menekültek, az elmaradottaknak marad a restriktív. Tehát kettős mérce érvényesül, ez a napnál világosabb! Amit szabad Jupiternek, nem szabad a kisökörnek! Az „eredmény” pedig mindkét országcsoportban ugyanaz: az államadósság további növekedése (hiszen a gyengén fejlett országok állami bevételei csökkennek a válság során, ami nehezíti a törlesztést, újabb hitelek felvételére kényszerülnek). Az más kérdés, hogy a fejlett országok is a gazdaságösztönzés visszafogására kényszerülnek egy idő után az adósság-felhalmozódás miatt.

A válság kitörése után nagy ívű tervek születtek a nemzetközi pénzügyi rendszer reformjáról, a hitelezés szabályozásáról, a spekuláció visszaszorításáról, a pénzügyi luftballon méreteinek csökkentéséről, esetenként még a globális adósságválság valamiféle rendezéséről is szó esett. A világgazdaság viszonylagos stabilizálódása után ezek a globális szabályozási tervek lekerültek a napirendről, illetve lényesen enyhült a tartalmuk. Mindez azt mutatja, hogy a neoliberais világrendben érdekelt, de a jelenlegi válsághoz vezető folyamatokért felelős finánciókés és ipari csoportok visszanyerték erejüket és érdekérvényesítő képességüket.

Az a paradox helyzet, hogy a keynesi típusú állami beavatkozással megmentett globális kapitalista neoliberais rendben a főszereplők újra a szabályozás, a gazdasági tudatosság, a hosszabbtávú érdekek, valójában a gazdasági és társadalmi fenntarthatóság ellen lépnek fel. Mára a világgazdaságban nagyjából ugyanazok a feszültségek, aránytalanságok, pénzügyi luftballonok, buborékok álltak vissza, melyek a válság előtt kialakultak, sőt újak is vannak, pl. a nyersanyagár lufi. Ezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a válság – az állami beavatkozások nyomán – nem volt elég mély, nem lett elég mély a felesleges tőkék eliminálásához. Ezért bizonytalan manapság a világgazdaság helyzete a gazdasági növekedés megindulása ellenére.

Összefoglalás

Amennyiben a jelenlegi helyzet ideig-óráig fennmarad, a kapitalizmus eddigi, neoliberális modellje kisebb korrekciókkal, de tovább fog működni (fékezett modellmódosulás). A válsághoz vezető folyamatokat kissé talán regulázni-fékezni fogják, de lényegi módosulás nem várható.

Hamarosan, legfőljebb néhány év múltán azonban újabb, talán még pusztítóbb válság következhet a felesleges tőkék jelenléte, a neoliberális rend felhalmozódott ellentmondásai és korlátai miatt. Ekkor már nyíltabb modellváltás következhet be. Az egyik elméleti lehetőség egy olyan neokeynesi globális modell, amely (pontosabban a válság maga) az adósságokat leírja, a spekulációt erősen korlátozza, nemzetek és kontinensek között a jövedelmek egy részét újraelosztja, állami és globális szinten anticiklikus gazdaságpolitikát folytat és nagyobb hangsúlyt helyez a foglalkoztatásra és a szociális kérdésekre. Egy ilyen modell valószínűsége azonban nem nagy, mert a világgazdaság főszereplőinek, tőkecentrumainak érdeke ellen való. Nem lehet kizárni, hiszen bizonyos jelei nemzetközileg láthatók, hogy az esetleges újabb válság okozta feszültségek szélsőjobboldali diktatúrákba torkollnak sokfelé a világon.

Végül pedig inkább hosszabb távon egy olyan modell felé haladhat az emberiség, amelyben a környezeti, gazdasági és főleg társadalmi fenntarthatóság kerülhet előtérbe a mainál sokkal erősebb közösségi-többségi érdekek alapján.

Irodalom

- Aron, R. (1962): Dix-huit leçons sur la société industrielle. Paris.
- Artner (2006): Globalizáció alulnézetben. Elnyomott csoportok – lázadó mozgalmak. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Beeson, Mark (év nélkül.) The rise and fall of the developmental state: The vicissitudes and implications of East Asian interventionism. <http://espace.library.uq.edu.au/eserv/UQ:10916/mb-ds-03.pdf> Letöltve: 2011. június 1.
- Chase, S. (1942): The road we are traveling, 1914-1942. Twentieth Century Fund.
- Chase, S. (1946): For This We Fought. New York.
- Clark, J. M. (1949): Guideposts in Time fo Change. New York.
- Domar, E. D. (1957) Essays in the Theory of Economic Growth. New York.
- Ellul, J (1965) The Technological Society. New York.
- Ellwood, Wayne (2003): A globalizáció. Tények-lényeg sorozat. Budapest, HVG Könyvek.

- Farkas Péter (2002) A globalizáció és fenyegetései. A világgazdaság és a gazdaságméletek zavarai. Aula Kiadó, Budapest, 283 o.
- Farkas Péter (2009) A „fejlesztés-gazdaságtan” előretörése. In: Magyarország globális környezete 2020-ig. Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához I. Szerk.: Farkas Péter és Fóti Gábor. MTA Világgazdasági Kutatóintézet és CEU Center for EU Enlargement Studies, 236-250. o.
- Farkas Péter (2010) Az állam gazdaságpolitikai szerepének újraértékelése. In: Változó világgazdaság. Globális kormányzás – vállalati nemzetköziesedés – regionális fejlődés. Tanulmányok Simai Mihály 80. születésnapjára. Szerk.: Magas István – Kutasi Gábor. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 219-236. o.
- Galbraith, J. K. (1969): *Novoje industrial'noje obscsesztvo*. Moszkva.
- Gilpin, Robert (2004) Nemzetközi politikai gazdaságtan. A nemzetközi gazdasági rend értelmezése. Budapest Center for International Political Economy (BUCIPE), Budapest.
- Hansen, A. H. (1957) *The American Economy*. New York.
- Harrod, H. R. F. (1948) *Towards a Dynamic Economics* London, Macmillan.
- Hettne, Björn (1995): *Development Theory and the Three Worlds*. Longman. England.
- Keynes, J. M. (1936) *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London. Macmillan. Magyarul megjelent: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. KJK. Budapest. 1965. London.
- Kamps, Christophe (2004) *The Dynamic Macroeconomic Effects of Public Capital. Theory and Evidence for OECD Countries*. Kiel Studies 331. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg,
- Mkandawire, Tandika (év nélkül): *Thinking About Developmental State in Africa*. (www.unu.edu/hq/academic/Pg_area4/letoltve 2006. dec. 28.)
- Myrdal, G. (1960): *Beyond the Welfare State*. London.
- Ocampo, José Antonio (2006): In *World Economic and Social Survey 2006*. NY DC, UN.
- OECD Index of Statistical Variables 2009.
- Olson, Mancur (1987): *Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Gazdasági növekedés, stagfláció és társadalmi korlátok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*.
- Perroux, F. (1961) *L'économie du XX-ème siècle*. Paris.
- Porter, Michael E. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York,
- Robinson, J. (év nélkül) *The final and of Laissez-Faire*. In: *Collected Economic Papers*. vol. III.
- Samuelson, P. A. (1967): *Economics*, 7-th ed. New York.

- Shonfield, A. (1965) *Modern Capitalism. The Changing Balance of Public and Private Power.*
- Simai Mihály (2006) A „láthatatlan kéz”, az állam és a globalizáció. *Köz-gazdaság*, 1. sz., 47-62. o.
- Simai Mihály (2007) Az állam a XXI. században. In: *Magyarország globális környezete 2020-ig. Háttér tanulmányok a magyar külstratégiához I.* Szerk.: Farkas Péter és Fóti Gábor. MTA Világgazdasági Kutatóintézet és CEU Center for EU Enlargement Studies, 203-214. o.
- Smith, Adam (1837) *The Wealth of Nations.* Idézi: Szentes (2006).
- Solo, R. A. (1967): *Economic Organisations and Social Systems.* New York.
- Stiglitz, Joseph (2000): In: *Multinational Monitor*, április. Idézi: Ellwood (2003), 111. o.
- Szentes Tamás (2006) Az állam szerepe a felgyorsult globalizáció korában. *Köz-gazdaság*, 1. sz., 15-46. o.
- Szentes Tamás (2011) : *Fejlődés-gazdaságtan.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tinbergen, J. (1964) *Central Planning.* New Haven and London.
- UNCTAD *Handbook of Statistics 2009 és 2010.*
- Tobin, J. (1981): *The Monetarist Counter-Revolution Today. An Appraisal.* In: *The Economic Journal*, március.
- 90 fokok fordulat <http://www.90fokosfordulat.hu/>